

Εφαρμόζοντας τη Συμπεριληπτική Εκπαίδευση για μαθητές με μέτρια και ελαφριά νοητική υστέρηση στο μάθημα της Γεωγραφίας της ΣΤ΄ Τάξης με τη χρήση ΤΠΕ

Θωμά Ράλια¹, Κολοβός Χρήστος²

¹ Μ.Εδ Ι.Σ.Τ ΠΤΔΕ/ΕΚΠΑ/Δασκάλα Ειδικής Αγωγής, Τ.Ε Δ.Σ. Βασιλικών Σαλαμίνας
rallou24@gmail.com

² Μ.Εδ ΤΕΠΑΕΣ /Παν. Αιγαίου /Δάσκαλος, Δ/ντής 6ου Δ.Σ. Αγρινίου
chkolovos@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αδιαμφισβήτητο είναι το δικαίωμα του κάθε παιδιού στη μάθηση ανεξαρτήτως χρώματος, φυλής, ικανοτήτων, δεξιοτήτων. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση προτάσσοντας τη διαφοροποιημένη διδασκαλία ανοίγει το δρόμο για τη δημιουργία ενός νέου σχολείου, το οποίο σέβεται και ταυτόχρονα αξιοποιεί προς κάθε θετική κατεύθυνση και με κάθε μέσο τη διαφορετικότητα των μαθητών του. Το άρθρο αυτό πραγματεύεται την εφαρμογή της συνεκπαίδευσης (Inclusion) σε μια γενική τάξη με την ταυτόχρονη συνεργασία εκπαιδευτικών γενικής και ειδικής αγωγής, προτείνοντας ένα σχέδιο μαθήματος Γεωγραφίας Στ΄ Τάξης δίνοντας έτσι τη δυνατότητα της απρόσκοπτης συμμετοχής δύο μαθητών με ελαφριά και μέτρια νοητική υστέρηση στη μαθησιακή διαδικασία.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: συμπεριληψη (inclusion), διαφοροποιημένη διδασκαλία, συνεργατική μάθηση, ΤΠΕ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Το σχολείο λειτουργεί ως ο μόνος δρόμος για την παροχή γνώσεων και την ανάπτυξη δεξιοτήτων, που ουσιαστικά παραμένουν εγκλωβισμένες σε «παραδοσιακά» πρότυπα» (Παμουκτσόγλου, 2001). Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια επικρατεί ένας γενικότερος προβληματισμός σχετικά με το κατά πόσο το σχολείο μπορεί να ξεπεράσει το συντηρητικό του χαρακτήρα και να ανταπεξέλθει στις κοινωνικές μεταβολές που συντελούνται με ραγδαίους ρυθμούς.

Φαινόμενα όπως η διεθνοποίηση του πολιτισμού και η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία κοινωνικού περιβάλλοντος με ποικιλία πολιτισμικών, γλωσσικών και κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών (ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ, 2002). Το σχολείο και κατά συνέπεια οι εκπαιδευτικοί καλούνται να προετοιμάσουν τους μαθητές ώστε να είναι ικανοί να ανταποκριθούν στις ραγδαίες εξελίξεις, βοηθώντας τους να αναπτύξουν – καλλιεργήσουν ποικίλες δεξιότητες και ικανότητες. Ωστόσο, αυτός ο στόχος δεν είναι δυνατόν να υλοποιηθεί αν οι άμεσα και έμμεσα εμπλεκόμενοι με την εκπαίδευση δε συνειδητοποιήσουν την ανομοιογένεια του μαθητικού δυναμικού και την ανάγκη δημιουργίας ενός σχολείου το οποίο θα σέβεται τις ιδιαιτερότητες του κάθε μαθητή.

«Η πραγματικότητα που βιώνουν οι εκπαιδευτικοί στο Δημοτικό Σχολείο είναι η αύξηση των μαθητών που αντιμετωπίζουν μαθησιακές δυσκολίες και προβλήματα συμπεριφοράς» (ΜΠΕ, 2011). Επομένως, η υιοθέτηση της διαφοροποιημένης διδασκαλίας αλλά και η παιδαγωγική της συνεκπαίδευσης φαντάζουν ιδανικές πρακτικές για τη δημιουργία ενός σχολείου που θα ανταποκρίνεται αλλά και ταυτόχρονα θα καλύπτει τις ανάγκες όλων των μαθητών.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΛΗΠΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ / ΣΥΜΠΕΡΙΛΗΨΗΣ (INCLUSION)

Ένταξη (integration), ενσωμάτωση, συνεκπαίδευση, ομαλοποίηση, συμπεριληπτική εκπαίδευση (inclusive education), καθολικός σχεδιασμός μάθησης (universal design for learning) είναι οι ποικίλοι όροι που χρησιμοποιούνται προκειμένου να εκφραστεί η άποψη ότι θα πρέπει να καταβληθεί κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε όλα τα άτομα να έχουν ισότιμες ευκαιρίες για ολοκλήρωση και αυτοπραγμάτωση. (Ζησιμόπουλος, 2011).

Ωστόσο, οι προαναφερθέντες όροι δεν είναι ούτε συνώνυμοι ούτε όμως και αλληλοσυμπληρούμενοι. Μάλιστα, στην ελληνική πραγματικότητα ιδιαίτερη σύγχυση διαπιστώνεται στη χρήση των όρων ένταξη και ενσωμάτωση. Η ουσιαστικότερη διαφοροποίηση των δύο όρων στην πράξη ίσως είναι ότι κατά την ένταξη ενός ατόμου με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες σε μια γενική τάξη δεν είναι σίγουρο ότι το άτομο αυτό θα δημιουργήσει σχέσεις αλληλεπίδρασης με τους συμμαθητές του, γεγονός που θεωρείται δεδομένο κατά την ενσωμάτωση του ατόμου αυτού (Ζησιμόπουλος, 2011).

Οι παραπάνω όροι έχουν αντικατασταθεί τα τελευταία χρόνια από τον όρο συμπεριληπτική εκπαίδευση (inclusion), ο οποίος αποτελεί ουσιαστικά την εννοιολογική εξέλιξη τους (Ζησιμόπουλος, 2011). Σύμφωνα με την Unesco (1994) η συμπεριληπτική εκπαίδευση αναφέρεται «σ' ένα συνεχή αγώνα για τη δημιουργία ενός σχολείου που θα βασίζεται στην αρχή της ισοτιμίας με σκοπό να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στα δικαιώματα και στις ανάγκες όλων των παιδιών ανεξαρτήτου φύλου, νοητικής ή σωματικής ικανότητας, εθνικότητας, κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου, χρώματος του δέρματος ή και χρώματος των ματιών». (Unesco, 1994; Ζησιμόπουλος, 2011).

Σύμφωνα με τη Γεωργιάδη (2007) «η «συνεκπαίδευση» αφορά την προσπάθεια που καταβάλλεται για την συνύπαρξη και συνδιδασκαλία των περισσότερων μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες με τους συμμαθητές τους που δεν έχουν ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, σε κοινά σχολεία όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης, και στις συνηθισμένες σχολικές τάξεις. Αυτό διασφαλίζεται με την παροχή της αναγκαίας ειδικής παιδαγωγικής βοήθειας και υποστήριξης από ειδικευμένους εκπαιδευτικούς ή από μία διεπιστημονική ομάδα. Η «συνεκπαίδευση» αποτελεί τις τελευταίες δεκαετίες ένα από τα πλέον σημαντικά θέματα στον εκπαιδευτικό προγραμματισμό των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών».

Γενικότερα, η συμπεριληπτική εκπαίδευση αποτελεί μια σύνθετη διαδικασία, για την υλοποίηση της οποίας απαιτούνται αλλαγές στα προγράμματα σπουδών, στις μεθόδους και τεχνικές διδασκαλίας, στις στάσεις και στις αντιλήψεις των ίδιων των εκπαιδευτικών αλλά και των γονέων, ώστε το σχολείο να καταστεί ικανό να ανταποκριθεί στις διαφορετικές ανάγκες των μαθητών και να παρέχει σ' αυτούς ισότιμες ευκαιρίες μάθησης είτε θεωρούνται μαθητές με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (Ν. 3699/2008) είτε όχι.

ΟΙ ΤΠΕ ΣΤΗ ΣΥΜΠΕΡΙΛΗΠΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Οι σημερινοί μαθητές έχουν διαφορετικές προσλαμβάνουσες και μαθαίνουν με διαφορετικό τρόπο σε σχέση με τους μαθητές παλαιότερων εποχών. Πρόκειται για μια καθολικά αποδεκτή άποψη, ειδικά αν λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι οι μαθητές έχουν αλλάξει - «ψηφιακοί μετανάστες» (digital natives) χαρακτηρίζονται από τον Prensky (2001)- καθώς έχουν γεννηθεί στην εποχή της ψηφιακής τεχνολογίας.

Απ' την άλλη, αρκετές έρευνες (Prensky, 2007; Connolly et al., 2008; Whitton, 2010) αναφέρουν ότι η χρήση των ΤΠΕ κινητοποιεί – παρωθεί σε μεγάλο βαθμό τους μαθητές, ενώ δεν είναι λίγες και εκείνες (Papert, 1993; Fabricatore, 2000; Prensky, 2001; Gee, 2005; Habgood, 2007; Gros, 2007; Sandford & Williamson, 2007; Thomas, 2009;) οι οποίες υποστηρίζουν ότι η χρήση των ΤΠΕ στη μαθησιακή διαδικασία ενσωματώνει βασικές αρχές που ευνοούν τη μάθηση όπως: η ενεργητική ενασχόληση, η κοινωνική συμμετοχή, οι επικοινωνιακές δραστηριότητες, η ανάπτυξη στρατηγικής για την κατανόηση και επίλυση προβλημάτων, ο αυτοέλεγχος, η αναδόμηση της προϋπάρχουσας γνώσης, η οργάνωση του υλικού γύρω από γενικές αρχές και επεξηγήσεις, η εφαρμογή σε πραγματικές καταστάσεις, ο επαρκής χρόνος πειραματισμού, οι εξατομικευμένες διαφορές και η παροχή εξωτερικού ή εσωτερικού κινήτρου.

Τα αποτελέσματα των παραπάνω ερευνών μας βοηθούν να αναγνωρίσουμε τη σημαντικότητα της χρήσης των ΤΠΕ στη συμπεριληπτική εκπαίδευση, καθώς δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες να μάθουν στο δικό τους ρυθμό με χρήση ποικίλων μαθησιακών τρόπων και υποστηρικτικών μέσων.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

Λαμβάνοντας υπόψη μας τα παραπάνω, αντιλαμβανόμαστε ότι η διαφοροποίηση των στόχων του Α.Π.Σ. προηγείται του σχεδιασμού των δραστηριοτήτων που θα υλοποιηθούν. Η διαφοροποίηση του Αναλυτικού Προγράμματος είναι μέτριας έκτασης, καθώς οι μαθητές με ελαφριά και μέτρια νοητική υστέρηση (εφ' εξής μαθητές με ε.ε.α) εμπλέκονται στο κοινό μαθησιακό πρόγραμμα με διαφοροποιημένες διδακτικές προσεγγίσεις, μαθησιακές δραστηριότητες, εκπαιδευτικό υλικό και αξιολόγηση, για την ενίσχυση της συμμετοχής τους.

Επιπλέον, πρέπει να αναφερθεί ότι η κατάταξη των διδακτικών στόχων έχει γίνει με βάση τα τέσσερα επίπεδα στόχων της UNESCO (1994). Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι ο χρόνος της κάθε δραστηριότητας είναι ενδεικτικός και αναφέρεται σε ομάδες μαθητών οι οποίες είναι εξοικειωμένες με τη χρήση των αναφερόμενων λογισμικών.

- Γνωστικό αντικείμενο: Γεωγραφία Στ' τάξης
- Ιδιαίτερη περιοχή του γνωστικού αντικείμενου: Β' ενότητα - Το φυσικό περιβάλλον
- Διδακτικές ενότητες: Κεφάλαιο 8: Ωκεανοί και θάλασσες, σελ: 32-34 από το βιβλίο μαθητή.
- Γενικός σκοπός: Σκοπός είναι οι μαθητές εργαζόμενοι ομαδοσυνεργατικά και ανακαλυπτικά με τη χρήση των ΤΠΕ να συνειδητοποιήσουν τη σημασία που έχει η προστασία του περιβάλλοντος και να αναγνωρίζουν τη σημασία των χαρτών ως εργαλείο μελέτης του χώρου. Παράλληλα, χρησιμοποιώντας το κατάλληλο γεωγραφικό λεξιλόγιο οι μαθητές να εφαρμόζουν τη γεωγραφική γνώση στην καθημερινή ζωή σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο, αλλά και να εφαρμόζουν στην πράξη μεθόδους συγκέντρωσης και επεξεργασίας πληροφοριών.

- Ενδεικτικό Χρονοδιάγραμμα: 5 διδακτικές ώρες (1 ώρα Γεωγραφία, 1 ώρα Γλώσσα, 1 ώρα Αισθητική Αγωγή, 2 ώρες Ευέλικτη ζώνη)
- Κριτήριο επίτευξης για παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες: Να μπορούν να αναφέρουν ελληνικές θάλασσες, νησιά, νησιωτικά συμπλέγματα, πορθμούς, διώρυγες στις 3 από τις 4 ευκαιρίες που τους δίνονται και να συμμετέχουν ενεργά στις ομαδικές εργασίες.

ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΩΝ ΛΟΓΙΣΜΙΚΩΝ ΤΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Το σενάριο υποστηρίζει τη μαθησιακή διαδικασία με την παιδαγωγική αξιοποίηση των ΤΠΕ χρησιμοποιώντας:

- **Αξιοποίηση του διαδικτύου** με επίσκεψη σε ιστοσελίδες επιλεγμένες από τον εκπαιδευτικό. Ειδικότερα, θα αξιοποιηθούν τα εξής εργαλεία: Youtube για την παρακολούθηση video, Φυλλομετρητής Google Chrome και ψηφιακές κοινότητες – Wikipedia- για την εύρεση πληροφοριών και το Google Docs (Google Drive) για τη συγγραφή ιστορίας και το διαμοιρασμό αρχείων. Ειδικά, η χρήση του περιβάλλοντος Google Docs επιτρέπει στο έπακρο την εφαρμογή και αξιοποίηση της συνεργατικής διδασκαλίας, καθώς οι μαθητές μπορούν να βλέπουν τις αλλαγές που γίνονται στο ομαδικό κείμενο που συγγράφουν σε πραγματικό χρόνο. Η αξιοποίηση του διαδικτύου στη μάθηση προκαλεί την ενεργό συμμετοχή των μαθητών, οι οποίοι δρουν ως ερευνητές, ενώ παράλληλα τους δίνεται η δυνατότητα να ελέγχουν τη μάθηση, βάσει της θεωρίας του εποικοδομητισμού, καθώς ανακαλύπτουν την πληροφορία και δεν περιορίζονται στην απομνημόνευσή της.
- **Το λογισμικό Inspiration** (σύστημα εννοιολογικής χαρτογράφησης). Πρόκειται για ένα εποικοδομητικό εργαλείο το οποίο βοηθά τους μαθητές να καλλιεργήσουν και να αναπτύξουν τη δημιουργική και κριτική τους σκέψη, ενώ παράλληλα αξιοποιεί τις προϋπάρχουσες γνώσεις τους. Επιπλέον, η διδακτική αξιοποίηση των εννοιολογικών χαρτών ενισχύει την ομαδοσυνεργατική μάθηση υποστηρίζοντας ταυτόχρονα την ενεργητική και αποτελεσματική μάθηση, αλλά και την ανάπτυξη δεξιοτήτων επίλυσης προβλήματος. Τέλος, ως σημαντική παράμετρος της χρήσης των εννοιολογικών χαρτών στην εκπαιδευτική διαδικασία θα πρέπει να αναφερθεί και η καλλιέργεια μεταγνωστικών δεξιοτήτων.
- **Λογισμικό Google Earth**, ένα ανοιχτό περιβάλλον μάθησης το οποίο ανήκει στα περιβάλλοντα διερεύνησης και ανακάλυψης. Πρόκειται για ένα υπολογιστικό περιβάλλον το οποίο υποστηρίζει δύο από τα κυριότερα χαρακτηριστικά του εποικοδομητισμού, τη διερεύνηση και την ανακάλυψη και δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές να επικεντρωθούν στην ερευνώμενη περιοχή, να τη δουν σε μεγέθυνση, να σημειώσουν τα γεωγραφικά σημεία που επιθυμούν τοποθετώντας την «καρφίτσα» που παρέχει το πρόγραμμα ή ακόμα και να εμβαθύνουν στην προς μελέτη γεωγραφική περιοχή.
- Το λογισμικό γενικής χρήσης **Power Point** είναι ένα πολύ ισχυρό εργαλείο διδασκαλίας, το οποίο μπορεί να υποστηρίξει διδασκαλίες με πολλούς και ποικίλους τρόπους. Πιο συγκεκριμένα, αυτό το ανοικτού τύπου λογισμικό δίνει απ' τη μία τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό και στους μαθητές να παρουσιάσουν τις εργασίες τους με έναν εναλλακτικό τρόπο και απ' την άλλη δίνει στους μαθητές ελευθερία ενεργειών ευνοώντας παράλληλα τη φαντασία και την επικοινωνία τους. Το Power point είναι ένα απλό και εύκολο εργαλείο,

ιδιαίτερα ελκυστικό στους μαθητές λόγω των δυνατοτήτων που προσφέρει (ενσωμάτωση εικόνας, video, ήχου, κειμένου στις διαφάνειες), της συντομίας του, της περιεκτικότητάς και της παραστατικής του ζωντανίας, το οποίο είναι ιδανικό για το στάδιο της οικοδόμησης της γνώσης και την εποπτικοποίηση της διδασκαλίας.

- Το λογισμικό **Revelation Natural Art** είναι ένα ανοικτού τύπου λογισμικό που ευνοεί την ανάπτυξη της δημιουργικότητας – επικοινωνίας και έκφρασης των μαθητών/τριών. Ο μαθητής έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει τις δικές του εικόνες, να συνθέσει εικόνες με τη χρήση των εικόνων (στάμπες) που προσφέρει το πρόγραμμα ή ακόμα και να δημιουργήσει εύκολα και γρήγορα το δικό του animation.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΕΝΟΤΗΤΑΣ – ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΣΤΟΧΩΝ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ 1^{ου} ΕΠΙΠΕΔΟΥ: ΓΝΩΡΙΖΟΝΤΑΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ

Στο πρώτο επίπεδο στόχων οι εκπαιδευτικοί (γενικής και ειδικής αγωγής) έχουν θέσει έξι στόχους και αντίστοιχες δραστηριότητες.

Στόχος: Οι μαθητές να εντοπίζουν τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στον ωκεανό και στη θάλασσα.

Δραστηριότητα: Οι εκπαιδευτικοί παρουσιάζουν στους μαθητές, με χρήση του προγράμματος Google Earth, μεγάλους υδάτινους όγκους (ωκεανοί – θάλασσες) και χρησιμοποιώντας την εκπαιδευτική τεχνική του καταιγισμού ιδεών αρχικά και των ερωτήσεων, στη συνέχεια, καταγράφουν στον πίνακα τις παρατηρήσεις των μαθητών. Στη συνέχεια οι μαθητές κάνοντας χρήση της Wikipedia καλούνται να αναζητήσουν τις έννοιες θάλασσα – ωκεανός, ενώ αμέσως μετά τους ζητείται, βάσει όσων έχουν προηγηθεί, να δημιουργήσουν με το λογισμικό Inspiration εννοιολογικό χάρτη στον οποίο να αποτυπώνονται οι διαφορές ωκεανού – θάλασσας. Η χρήση του Inspiration δίνει στους μαθητές τη δυνατότητα να οργανώσουν αλλά και να συζητήσουν τις απόψεις που έχουν ήδη καθώς και εκείνες που αναπτύχθηκαν μέσω του καταιγισμού ιδεών και της συζήτησης σχετικά με προς διαπραγμάτευση θέμα. Ακολουθεί συζήτηση στην οποία οι μαθητές ενθαρρύνονται να συγκρίνουν τις αρχικές απόψεις τους, οι οποίες είναι καταγεγραμμένες στον πίνακα, με τους εννοιολογικούς χάρτες που έχουν δημιουργήσει. Απώτερος σκοπός η αναδόμηση των ιδεών των μαθητών. Σε όλη τη διάρκεια των δραστηριοτήτων ο εκπαιδευτικός ειδικής αγωγής δρα υποστηρικτικά στους μαθητές με ε.ε.α προκειμένου να τους ενθαρρύνει να εκφραστούν και να συμμετέχουν ενεργητικά στην όλη διαδικασία.

Στόχος: Οι μαθητές να ονομάζουν τους ωκεανούς και τις θάλασσες.

Δραστηριότητες: Οι μαθητές καλούνται να χρησιμοποιήσουν το πρόγραμμα Google Earth προκειμένου να προβληματιστούν, να διερευνήσουν και να ανακαλύψουν αρχικά τους λόγους χαρακτηρισμού της γης ως «γαλάζιου πλανήτη», ενώ στη συνέχεια θα εντοπίσουν τους ωκεανούς και τις θάλασσες της γης και θα τοποθετήσουν καρφίτσες με τα ονόματά τους. Η δραστηριότητα διαφοροποιείται για τους δύο μαθητές με ε.ε.α, οι οποίοι καλούνται να ασχοληθούν – πάντα με την υποστήριξη του εκπαιδευτικού ειδικής αγωγής -αποκλειστικά και μόνο με την ονομασία των κυριότερων θαλασσών που βρέχουν την Ελλάδα.

Στόχος: Οι μαθητές να εντοπίζουν τη διαφορά πορθμού – διώρυγας.

Δραστηριότητα: Χρησιμοποιώντας την εκπαιδευτική τεχνική των ερωτήσεων οι εκπαιδευτικοί αξιολογούν τις προϋπάρχουσες γνώσεις των μαθητών σχετικά με το προς διαπραγμάτευση θέμα. Ο εντοπισμός των διαφορών πορθμού – διώρυγας αναμένεται να είναι ιδιαίτερα δύσκολος για τους δύο μαθητές με ελαφριά και μέτρια νοητική υστέρηση γι' αυτό και δεν πιέζονται ιδιαίτερα να εκφράσουν τη γνώμη τους. Ο εκπαιδευτικός καταγράφει στον πίνακα τις απόψεις των μαθητών, ενώ στη συνέχεια παρουσιάζει στους μαθητές σχετικό βίντεο από το Youtube. Η εικονιστική αποτύπωση των διαφορών πορθμού – διώρυγας θα βοηθήσει όλους τους μαθητές να αποσαφηνίσουν τους δύο γεωγραφικούς όρους, ιδιαίτερα τους μαθητές με ε.ε.α. Μετά το τέλος της παρουσίασης γίνεται συζήτηση στην οποία ενθαρρύνονται να συμμετέχουν και οι μαθητές με ε.ε.α. Οι απόψεις των μαθητών καταγράφονται στον πίνακα, συγκρίνονται με τις αρχικές και εξάγονται συμπεράσματα.

Στόχος: Οι μαθητές να ονομάζουν τους πιο γνωστούς πορθμούς και διώρυγες του πλανήτη.

Δραστηριότητες: Οι μαθητές εργαζόμενοι σε ομάδες χρησιμοποιούν το φυλλομετρητή Google Chrome (ιστοσελίδες που αναφέρονται σε σχετικό φύλλο εργασίας) αναζητούν τους σημαντικότερους πορθμούς και διώρυγες της γης (συγκεντρώνουν φωτογραφίες και πληροφορίες), ενώ στη συνέχεια εντοπίζουν τους σημαντικότερους από αυτούς στο λογισμικό Google Earth. Η δραστηριότητα διαφοροποιείται για τους μαθητές με ε.ε.α οι οποίοι ασχολούνται με τη συγκέντρωση πληροφοριών και εικόνων για τον πορθμό του Ευρίππου και τη διώρυγα της Κορίνθου, τα οποία εντοπίζουν στη συνέχεια στο Google Earth.

Στόχοι: α) Οι μαθητές να εντοπίζουν στον παγκόσμιο χάρτη τα νησιά και τα νησιωτικά συμπλέγματα. β) Οι μαθητές να ονομάζουν στον παγκόσμιο χάρτη τα νησιά και τα νησιωτικά συμπλέγματα.

Δραστηριότητες: Ο εκπαιδευτικός χρησιμοποιώντας το Google Earth, δείχνει στην ολομέλεια των μαθητών ένα νησί και ένα νησιωτικό σύμπλεγμα και τους ζητάει να εντοπίσουν τυχόν διαφορές που υπάρχουν. Στη συνέχεια ζητά από τους μαθητές αρχικά χρησιμοποιώντας το Google Earth να εντοπίσουν και να καταγράψουν τα νησιά και τα νησιωτικά συμπλέγματα της χώρας μας και στη συνέχεια να εντοπίσουν και να καταγράψουν κάποια από τα νησιά της Ευρώπης. Η καταγραφή των παραπάνω θα γίνει σε σχετικό φύλλο εργασίας. Στο πρώτο μέρος της δραστηριότητας οι μαθητές με ε.ε.α συμμετέχουν ισότιμα, ενώ στο δεύτερο μέρος τους ζητείται να εντοπίσουν μερικά μόνο ελληνικά νησιά και νησιωτικά συμπλέγματα.

Στόχοι 1^ο Επίπεδο: Γνωρίζοντας και Κατανοώντας	Εκπαιδευτικές τεχνικές	Δραστηριότητες	Διαφοροποίηση	Χρόνος
Να εντοπίζουν τη διαφορά ωκεανού θάλασσας.	Ερωτήσεις-καταιγισμός ιδεών – ομαδική εργασία - χρήση ΤΠΕ	Χρήση Google Earth: Παρατήρηση γνωστών ωκεανών – θαλασσών Ερωτήσεις: Αποτύπωση των ιδεών των μαθητών για διαφορές ωκεανού. Χρήση Wikipedia. Εννοιολογικός χάρτης στο Inspiration	Καμία διαφοροποίηση	25λεπτά

Να ονομάζουν τους ωκεανούς, τις θάλασσες	Ομαδική εργασία- χρήση ΤΠΕ	Χρήση Google Earth – τοποθέτηση καρφίτσας	Ονομασία ελληνικών θαλασσών (Μεσόγειος, Ιόνιο & Αιγαίο Πέλαγος)	10 λεπτά
Να εντοπίζουν τη διαφορά πορθμού – διώρυγας	Ερωτήσεις – χρήση ΤΠΕ	Ερωτήσεις: Αποτύπωση των ιδεών των μαθητών – Παρουσίαση video από Youtube – Καταγραφή στον πίνακα των συμπερασμάτων των μαθητών	Καμία διαφοροποίηση	10 λεπτά
Να ονομάζουν τους πιο γνωστούς πορθμούς και διώρυγες του πλανήτη	Ομαδική εργασία- χρήση ΤΠΕ	Χρήση Φυλλομετρητή (Google Chrome), Google Earth – τοποθέτηση καρφίτσας	Ονομασία πορθμού Ευρίππου – διώρυγας Κορίνθου	10 λεπτά
Να εντοπίζουν στον παγκόσμιο χάρτη τα νησιά και τα νησιωτικά συμπλέγματα	Ερωτήσεις για διαφορά εννοιών νησι-νησιωτικό σύμπλεγμα – χρήση ΤΠΕ	Ερ: Αποτύπωση ιδεών μαθητών, χρήση Google Earth: παρατήρηση – αναδόμηση ιδεών & εντοπισμός νησιών – νησιωτικών συμπλεγμάτων	Καμία διαφοροποίηση	10 λεπτά
Να ονομάζουν στον παγκόσμιο χάρτη τα νησιά και τα νησιωτικά συμπλέγματα	Ομαδική εργασία – χρήση ΤΠΕ	Χρήση Google Earth – τοποθέτηση καρφίτσας	Ονομασία μερικών ελληνικών νησιών & νησιωτικών συμπλεγμάτων	10 λεπτά

Πίνακας 1: Στόχοι – Δραστηριότητες 1ου επιπέδου: Γνωρίζοντας και κατανοώντας

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΣΤΟΧΩΝ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ 2^{ου} ΕΠΙΠΕΔΟΥ: ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΚΑΙ ΕΝΤΟΠΙΖΟΝΤΑΣ

Στο δεύτερο επίπεδο στόχων οι εκπαιδευτικοί (γενικής και ειδικής αγωγής) έχουν θέσει δύο στόχους και αντίστοιχες δραστηριότητες.

Στόχος: Οι μαθητές να γίνουν ικανοί να αναζητούν, να διερευνούν, να αναλύουν και να επεξεργάζονται πληροφορίες και στοιχεία, ώστε να εντοπίζουν θέσεις πάνω στον παγκόσμιο χάρτη.

Δραστηριότητες: Οι μαθητές καλούνται να χρησιμοποιήσουν το λογισμικό παρουσιάσεων Power point προκειμένου να αποτυπώσουν τις πληροφορίες που έχουν συγκεντρώσει μέχρι τώρα. Πρόκειται για μια δραστηριότητα εμπέδωσης – αξιολόγησης της μαθησιακής διαδικασίας, ενώ παράλληλα οι μαθητές καλλιεργούν την κριτική τους σκέψη με παραστατικό τρόπο. Οι ομάδες των μαθητών με ε.ε.α καλούνται να δώσουν ιδιαίτερη βάση στα στοιχεία που έχουν συγκεντρωθεί για την Ελλάδα και οι δύο μαθητές αναλαμβάνουν το ρόλο του ειδικού πληροφοριών για την

Ελλάδα, ενώ παράλληλα – με την υποστήριξη του εκπαιδευτικού- εκφράζουν τη γνώμη τους και δημιουργούν μία από τις σελίδες του power point.

Στόχος: Οι μαθητές να εξοικειωθούν με την επιστημονική ορολογία, ώστε να αναπτύξουν περισσότερο τη γλωσσική τους ικανότητα.

Δραστηριότητες: Ο εκπαιδευτικός εκμεταλλευόμενος τα πλεονεκτήματα του διαμοιρασμού αρχείων, δραστηριότητας που κεντρίζει το ενδιαφέρον των παιδιών, καθώς βλέπουν σε πραγματικό χρόνο τις αλλαγές που κάνουν οι ομάδες εργασίας στο κείμενο της ιστορίας, ζητά από τους μαθητές να εμπνευστούν από το Power point της προηγούμενης δραστηριότητας και να δημιουργήσουν με τη χρήση του Google docs έναν παγκόσμιο ταξιδιωτικό οδηγό. Οι μαθητές με ε.ε.α – υποστηριζόμενοι από τον εκπαιδευτικό ειδικής αγωγής - συντάσσουν μια μικρή παράγραφο η οποία αφορά την Ελλάδα.

Στον Πίνακα 2 που ακολουθεί αποτυπώνονται οι στόχοι του 2^{ου} επιπέδου: Διερευνώντας και εντοπίζοντας και προτεινόμενες δραστηριότητες με τυχόν διαφοροποιήσεις.

Στόχοι 2^ο Επίπεδο: Διερευνώντας και εντοπίζοντας	Εκπαιδευτικές τεχνικές	Δραστηριότητες	Διαφοροποίηση	Χρόνος
Να γίνουν ικανοί να αναζητούν, να διερευνούν, να αναλύουν και να επεξεργάζονται πληροφορίες και στοιχεία, ώστε να εντοπίζουν θέσεις πάνω στον παγκόσμιο χάρτη.	Ομαδική εργασία – Χρήση ΤΠΕ	Δημιουργία Power Point με τις πληροφορίες / εικόνες που αναφέρθηκαν και τους έκαναν εντύπωση	Ανάλογη δραστηριότητα, ανάθεση ειδικού ρόλου στην ομάδα: ειδικός πληροφοριών για την Ελλάδα	20 λεπτά
Να εξοικειωθούν με την επιστημονική ορολογία, ώστε να αναπτύξουν περισσότερο τη γλωσσική τους ικανότητα.	Ομαδική εργασία – Χρήση ΤΠΕ	Google docs: δημιουργία παγκόσμιου ταξιδιωτικού οδηγού	Ανάλογη δραστηριότητα: Συγγραφή με τη βοήθεια του εκπ/κού μικρής παραγράφου σχετικά με την Ελλάδα	45 λεπτά

Πίνακας 2: Στόχοι – Δραστηριότητες 2ου επιπέδου: Διερευνώντας και εντοπίζοντας

Στον Πίνακα 3 που ακολουθεί αποτυπώνονται οι στόχοι του 3^{ου} επιπέδου: Επικοινωνώντας (και συνεργαζόμενοι με τους άλλους) και προτεινόμενες δραστηριότητες με τυχόν διαφοροποιήσεις.

Στόχοι 3 ^ο Επίπεδο: Επικοινωνώντας (και συνεργαζόμενοι με τους άλλους)	Εκπαιδευτικές τεχνικές	Δραστηριότητες	Διαφοροποίηση	Χρόνος
Να καταφέρνουν να επικοινωνούν, να συνεργάζονται και να μοιράζονται αρμονικά τις ιδέες τους και τις κρίσεις τους με βάση επιχειρήματα, κάνοντας σωστή χρήση του προφορικού λόγου.	Όλες οι ομαδικές εργασίες συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχων αυτού του επιπέδου			
Να ανακοινώνουν τεκμηριωμένα τις απόψεις τους και τα συμπεράσματά τους στην ολομέλεια της τάξης και να δέχονται την κριτική στάση των συμμαθητών τους.				

Πίνακας 3: Στόχοι – Δραστηριότητες 3ου επιπέδου: Επικοινωνώντας (και συνεργαζόμενοι με τους άλλους)

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΣΤΟΧΩΝ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ 4^{ου} ΕΠΙΠΕΔΟΥ: ΣΥΝΔΕΟΝΤΑΣ ΜΕ ΤΗ ΖΩΗ.

Στο τέταρτο επίπεδο στόχων οι εκπαιδευτικοί (γενικής και ειδικής αγωγής) έχουν θέσει τρεις στόχους και αντίστοιχες δραστηριότητες.

Στόχος: Οι μαθητές να διαπιστώσουν τη χρησιμότητα και γενικότερα τη σημασία της γνώσης και κατανόησης των γεωγραφικών όρων και εννοιών του διδακτικού αντικειμένου στην καθημερινή ζωή [ταξίδια, διάφορα επαγγέλματα (ναυτικού, πιλότου κ.ά.), κτλ].

Δραστηριότητα: Οι μαθητές, οι οποίοι γνωρίζουν ήδη τη χρήση και τις δυνατότητες του λογισμικού Revelation Natural Art, καλούνται να επιλέξουν ανάμεσα στην εικονογράφηση του παγκόσμιου ταξιδιωτικού οδηγού που δημιούργησαν, τη δημιουργία του εξώφυλλού του ή τη διαφήμισή του δημιουργώντας μια αφίσα ή ένα animation. Για το σκοπό αυτό μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις στάμπες του προγράμματος ή το φάκελο στον οποίο έχουν αποθηκεύσει εικόνες από προηγούμενες δραστηριότητες. Επίσης, τους δίνεται η δυνατότητα, σε περίπτωση που το κρίνουν απαραίτητο, να βρουν εικόνες από το διαδίκτυο με χρήση του φυλλομετρητή Google Chrome. Η δραστηριότητα δεν διαφοροποιείται για τους δύο μαθητές με ε.ε.α. Ο εκπαιδευτικός ειδικής αγωγής τους ενθαρρύνει να εκφράσουν αρχικά τη γνώμη τους και στη συνέχεια με τη βοήθειά του σχεδιάζουν κάποιο τμήμα της όλης δραστηριότητας.

Στόχοι: α) Οι μαθητές να εκτιμήσουν τα οφέλη που αποκομίζει ο άνθρωπος από την εκμετάλλευση των ωκεανών και των θαλασσών. β) Οι μαθητές να

συνειδητοποιήσουν τις συνέπειες της ανθρώπινης δραστηριότητας στην περιβαλλοντική ισορροπία του πλανήτη.

Δραστηριότητες: Αρχικά γίνεται συζήτηση στην ολομέλεια σχετικά με τα οφέλη που αποκομίζει ο άνθρωπος από την εκμετάλλευση των ωκεανών και των θαλασσών αλλά και για τις συνέπειες της ανθρώπινης δραστηριότητας στην περιβαλλοντική ισορροπία του πλανήτη. Μετά τη συζήτηση οι ομάδες των μαθητών δημιουργούν ένα μικρό παιχνίδι ρόλων στο οποίο παρουσιάζουν θέματα τα οποία αναδείχθηκαν μέσα από τη συζήτηση. Οι μαθητές με ε.ε.α συμμετέχουν ισότιμα σε αυτά. (μήπως εδώ ο χρόνος – αόριστος - είναι λάθος και χρειάζεται ενεστώτας;)

Στον Πίνακα 4 που ακολουθεί αποτυπώνονται οι στόχοι του 4^{ου} επιπέδου: Συνδέοντας με τη ζωή και προτεινόμενες δραστηριότητες με τυχόν διαφοροποιήσεις.

Στόχοι 4^ο Επίπεδο: Συνδέοντας με τη ζωή	Εκπαιδευτικές τεχνικές	Δραστηριότητες	Διαφοροποίηση	Χρόνος
Να διαπιστώσουν τη χρησιμότητα και γενικότερα τη σημασία της γνώσης και κατανόησης των γεωγραφικών όρων και εννοιών του διδακτικού αντικειμένου στην καθημερινή ζωή [ταξίδια, διάφορα επαγγέλματα (ναυτικού, πιλότου κ.ά.), κτλ].	Ομαδική εργασία – προαιρετική χρήση ΤΠΕ	Εικονογράφηση / διαφήμιση του ταξιδιωτικού οδηγού που έχει ήδη δημιουργηθεί σε χαρτόνι / χαρτί μέτρου ή με το λογισμικό Revelation Natural Art	Καμία διαφοροποίηση	45 λεπτά
Να εκτιμήσουν τα οφέλη που αποκομίζει ο άνθρωπος από την εκμετάλλευση των ωκεανών και των θαλασσών.	Παιχνίδι ρόλων – ανοιχτός διάλογος / συζήτηση		Καμία διαφοροποίηση	15 λεπτά
Να συνειδητοποιήσουν τις συνέπειες της ανθρώπινης δραστηριότητας στην περιβαλλοντική ισορροπία του πλανήτη.				

Πίνακας 4: Στόχοι – Δραστηριότητες 4ου επιπέδου: Συνδέοντας με τη ζωή

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το προτεινόμενο σχέδιο μαθήματος έχει εφαρμοστεί σε τάξη γενικού σχολείου, οι μαθητές της οποίας είναι εξοικειωμένοι με τη χρήση ΤΠΕ στα διάφορα γνωστικά αντικείμενα, με ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα. Η συνεκπαίδευση των δύο μαθητών του

τμήματος – ο ένας με ελαφριά και ο άλλος με μέτρια νοητική υστέρηση- έχει σαν αποτέλεσμα των δύο αυτών μαθητών από τους συμμαθητές τους, την αποδοχή και το σεβασμό της διαφορετικότητάς τους, την πλήρη συμμετοχή τους σε όλες τις σχολικές δραστηριότητες – εντός τάξης, καινοτόμων δράσεων, δραστηριότητες / παιχνίδια κατά τη διάρκεια του διαλείμματος – βοηθώντας τους με αυτόν τον τρόπο να καλλιεργήσουν / αναπτύξουν τον αυτοσεβασμό, την αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμηση.

Θεωρούμε ότι η συμπεριληπτική εκπαίδευση – παρά τις δυσκολίες προετοιμασίας και εφαρμογής που παρουσιάζει – θα πρέπει να υιοθετηθεί σταδιακά από όλους τους εκπαιδευτικούς οι οποίοι αποδέχονται, σέβονται την διαφορετικότητα των μαθητών τους και αναγνωρίζουν τα σημαντικά οφέλη αυτής όχι μόνο στους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, αλλά και στο σύνολο των μαθητών της σχολικής μονάδας. Απ' την άλλη η γενικότερη αποδοχή της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης από την ίδια τη σχολική μονάδα, πιστεύουμε ότι παίζει καθοριστικό ρόλο στην αποτελεσματικότητα της, ιδιαίτερα όσον αφορά τη γνωστική και συναισθηματική επίδοση των μαθητών και γενικότερα στο σχολικό κλίμα που εγγυάται τη μαθησιακή πρόοδο.

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση είναι επιτακτική ανάγκη των σύγχρονων σχολείων τα οποία καλούνται να ξεφύγουν από τα κλασικά πρότυπα της παροχής γνώσης και να προετοιμάσουν ανθρώπους, οι οποίοι θα μπορούν να ανταποκριθούν στις ανάγκες της νέας παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας – με όλες τις θετικές και αρνητικές επιπτώσεις που μπορεί αυτή να έχει. Άτομα με ποικίλες ικανότητες και δεξιότητες, οι οποίοι θα αποτελούν ενεργά μέλη της κοινωνίας στην οποία ανήκουν, θα σέβονται και θα υποστηρίζουν τη διαφορετικότητα.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Γεωργιάδη, Μ., Κουρκούτας, Ηλ., Καλύβα, Ευφρ. (2007). *Η συνεκπαίδευση (Inclusion) στην Ευρώπη*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2014 από το δικτυακό τόπο <http://conf2007.edu.uoi.gr/Praktika/1236-1328.pdf>

Ζησιμόπουλος, Δ. (2011). *Διδακτικές σημειώσεις για το μάθημα Παιδαγωγική της Συνεκπαίδευσης. Στρατηγικές υποστήριξης των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο γενικό σχολείο [πανεπιστημιακές σημειώσεις]*. Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Χειμερινό Εξάμηνο 2011-2012. Πάτρα.

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2003). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για το Δημοτικό*. ΦΕΚ 303B/13-03-2003.

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2004). *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για Μαθητές με Ελαφριά και Μέτρια Νοητική Καθυστέρηση*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2014 από το δικτυακό τόπο http://www.pi-schools.gr/special_education/elafria_kathisterisi/metria-elafria-kathisterisi-01.pdf

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2011). *Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης – Βασικό Επιμορφωτικό Υλικό (ΠΕ 70)*, τομ. Β. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Παμουκτσόγλου, Α. (2001). *Αποτελεσματικό σχολείο: Χαρακτηριστικά και αντιλήψεις σε μια προσπάθεια αξιολόγησής του. Επιθεώρηση εκπαιδευτικών θεμάτων*, 5, 81-90.

ΥΠΕΠΘ (2006). *Γεωγραφία Στ' Μαθαίνω τη Γη*. Βιβλίο Μαθητή & Βιβλίο Δασκάλου. Αθήνα: ΟΕΔΒ

Fabricatore, C. (2000). *Learning and video games. An unexploited synergy*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2014 από το δικτυακό τόπο <http://www.learndev.org/dl/FabricatoreAECT2000.PDF>

Gee, P. (2005). *What would a state of the art instructional video game would look like?* Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2014 από το δικτυακό τόπο http://innovateonline.info/pdf/vol1_issue6/What_Would_a_State_of_the_Art_Instructional_Video_Game_Look_Like_.pdf

Gros, B. (2007). *Digital games in education: The design of Games-Based learning environments*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2014 από το δικτυακό τόπο http://www.mrgibbs.com/tu/research/articles/gros_Game_design.pdf

Habgood, M. (2007). *The effective integration of digital games and learning content*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2014 από το δικτυακό τόπο <http://steelminions.com/zd/Habgood%202007%20Compact.pdf>

Holdheide, L.R., Reschly, D.J. (2008). *Teacher Preparation to Deliver Inclusive Services to Students With Disabilities*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2014 από το δικτυακό τόπο http://www.gtcenter.org/sites/default/files/docs/TeacherPreparation_toDeliverInclusiveServices.pdf

Papert, S. (1993). *Hard fun*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2014 από το δικτυακό τόπο <http://www.papert.org/articles/HardFun.html>

Prensky, M. (2001). *Why games engage us*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2014 από το δικτυακό τόπο <http://www.marcprensky.com/writing/prensky%20-%20why%20games%20engage%20us.pdf>

Prensky, M. (2007). *To educate we must listen*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2014 από το δικτυακό τόπο http://www.marcprensky.com/writing/Prensky-To_Educate,We_Must_Listen.pdf

Sanford, R., Williamson, B. (2005). *Games and learning. A handbook from futurelab*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2014 από το δικτυακό τόπο http://www.ltscotland.org.uk/Images/futurelabgames_and_learning_tcm4-452087.pdf

Thomas, K. (2009). "A social worker took the kids away". *The power of games to help children learn*. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://archive.futurelab.org.uk/resources/publications-reports-articles/web-articles/Web-Article1507>

Unesco. (1994). *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. Ανακτήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 2014 από το δικτυακό τόπο http://www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_E.PDF

Whitton, N. (2010). *Learning with digital games: a practical guide to engaging students in higher education*. London: Routledge